

მასალეზი „გ უ თ ა ნ“ სიტყვის ისტორიისათვის

1971 წელს სტამბოლის უნივერსიტეტის სამეცნიერო ორგანოში — „თურქული ენისა და ლიტერატურის კრებული“ — დაიბეჭდა პროფ. ა. ჯაფეროღლუს სტატია სათაურით: „ქოთან“-ი მემინდვრეობის კულტურის ეთნოგრაფიის მიხედვით¹. სტატიაში ლაპარაკია გ უ თ ა ნ სიტყვაზე, რომელიც თურქულ ენებსა და ზოგ სხვა ენაშიც kotan||köten (ქოთან||ქოთენ)-ად წარმოითქმის. სტატიაში მთლიანად უგულებელყოფილია გ უ თ ა ნ სიტყვის წარმომავლობისა და მის ოდინდობაზე საქართველოსა და სხვაგანაც არსებული კონცეფციები და მოცემულია ისეთი დებულებები, რომელთაც, ჩვენი აზრით, არავითარი მეცნიერული საფუძვლები არ მოეპოვებათ.

ავტორი, განსვენებული სტამბოლელი პროფ. ა. ჯაფეროღლუ, ვფიქრობ, ყოველგვარი მეცნიერული მონაცემების გარეშე გ უ თ ა ნ სიტყვას აცხადებს თურქული, ვითომდა, kotan სიტყვის ქართულ სახეცვლილ ფორმად. იგი საქართველოს მაღალი სამიწათმოქმედო კულტურის სინამდვილეში შექმნილ და თავისი დანიშნულების მიხედვით ჩვენშივე მეტად სრულყოფილ სახეწელ იარაღსა და მის აღმნიშვნელ გ უ თ ა ნ სიტყვას შუა აზიის მკვიდრ თურქ ხალხთაგან მომდინარედ და საქართველოში დაფუძნებულ სუბსტრატად მიიჩნევს.

ა. ჯაფეროღლუ ანატოლიასა და აზერბაიჯანს (რა თქმა უნდა, ამ მხარეებში თურქული მოსახლეობის გაჩენის — XI ს-ის II ნახევრის შემდგომი პერიოდი უნდა ვიგულისხმოთ) დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს, როგორც ისეთ რეგიონებს, რომლებიც ერთ-ერთი ყველაზე ძირითადი ფაქტორები იყვნენ მემინდვრეობის კულტურის განვითარებაში (გვ. 43). ავტორს აქ მხედველობაში აქვს ქო თ ა ნ (=გუთან) სახეწელი იარაღი, რომელსაც „როგორც ყოველ მატერიალური კულტურის ელემენტს, ჰქონდა თავისებური ისტორიული სტადიებისა და ნახტომების მთელი რიგი“ (გვ. 43). აქ ავტორი საყვედურს გამოთქვამს, რომ მიუხედავად ქო თ ა ნ ის ასეთი დიდი მნიშვნელობისა, მის შესახებ ხელჩასაკიდებელი არაფერი დაწერილა. ის კი არაა — განაგრძობს იგი — ყურადღება არ ექცევა იმ ფაქტს, რომ ჩვენს ლექსიკონებშიც, განსაკუთრებით აზერბაიჯანსა და აღმოსავლეთ ანატოლიაში saban სიტყვის მაგივრად kotan-ი იხმარება და ამ kotan სიტყვას ძლიერ უყურადღებოდ ეპყრობიან. მაშინ როდესაცო kotan-მა ისტორიის მანძილზე მემინდვრეობის კულტურის განვითარების მრავალი ეპოქა გაიარა და სხვადასხვა ქვეყანასა და მხარეში წარუშლელი კვალი დატოვაო (გვ. 43). ავტორი დიდხანს ჩერდება

¹ Jstambul üniversitesi Edebiyat Fakültesi — Türkbilive Edebiyatı Dergisi, 6. XIX, სტამბოლი, 1971, გვ. 43—50.

ამ საკითხზე და განსაკუთრებით ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ეს თურქული სახენელი იარაღი ძლიერ გავრცელდა ერთმანეთისაგან დაშორებულ მრავალ ქვეყანასა და ხალხში. საინტერესოა, რომ ავტორი იქვე დასძენს — ქოთანმა საბან სიტყვა მოშალა და ხმარებიდან განდევნაო (გვ. 43).

უნდა აღინიშნოს, რომ პროფ. ა. ჯაფეროღლუს ამგვარ მსჯელობას, რომელიც მატერიალური კულტურის მნიშვნელოვან ელემენტს სახენელ იარაღს ეხება, არავითარი მეცნიერული საყრდენი არ გააჩნია. საქმე ის გახლავთ, რომ დღესაც და ისტორიულ წარსულშიც თურქული წარმომავლობის ხალხთა უდავო სამშობლოში — შუა აზიაში დარჩენილ და არც შუა აზიის გარეთ გასულ თურქულ ტომთა ენებში kotan (ქოთან) სიტყვა სახენელის მნიშვნელობით არ მოიპოვება. ჭერ ჩავიხედოთ ძველი თურქული ენების ლექსიკონში, სადაც ეგზომ მნიშვნელოვანი, ხალხის ყოფითი სიტყვა უნდა იყოს ასახული. ძველი თურქული ენის ლექსიკონში გვაქვს qotan, qutan და kütan სიტყვა — ფორმები, მაგრამ მათ არ აქვთ არაფერი საერთო სახენელი იარაღის მნიშვნელობასთან. ამ სამივე ვარიანტს განმარტებად მიწერილი აქვს მხოლოდ и[мя] собств[енное]².

სამაგიეროდ, ამ ლექსიკონში სახენელის მნიშვნელობით წარმოდგენილია Saban парная упряжка волов с земледельческими пахотными орудиями, და ზნა Sabanla—пахать³. ვ. რადლოვის ლექსიკონში, რომელიც ყველა თურქული სისტემის ენას მოიცავს, КОТАН — كوتان სიტყვას „გუთნის“ მნიშვნელობა მიწერილი აქვს მხოლოდ აზერბაიჯანულისა და თურქული (ოსმალური) ენებისათვის, ხოლო სხვა თურქული ენებისათვის, როგორცაა ყირგიზული, ჩალათური, ტარანჩიული და სხვათათვის, სრულებით სხვა მნიშვნელობაა მოცემული (ფარეხი, მშიშარა, ფრინველთა სახეობანი და სხვ.⁴). ცნობილი ფინელი მეცნიერის M. Räsänen-ის ეტიმოლოგიურ ლექსიკონშიც kotan-kutan სიტყვას (ჩალათურ. ოსმალურ, იაკუტურ-თურქ. ენებში) სახენელის მნიშვნელობა არა აქვს. ყველგან ფრინველის გარკვეული სახეობაა: Čag. kotan Peikan, osm. kutan, jak, kuta η eine art Vogel, k'tan ein besonderer Landvogel, von der Grosse des Kraniches., gutan Wasserrabe...⁵. ამავე დროს მ. რასანენიც რიგი თურქული ენებისათვის (ყირიმულ-თათურული, ყაზახური, ოსმალური, აზერბაიჯანული) სახენელის სახელად ასახელებს sapan//saban-ს.⁶ თვით ა. ჯაფეროღლუს თავის უილურულ-თურქულ ლექსიკონში kotan სიტყვის მნიშვნელობად „პერსონული სახელი“ აქვს მოცემული.⁷ ზოგ თურქულ ენაში კოტან სიტყვას ფარეხის მნიშვნელობა აქვს,⁸ „გუთნის“ მნიშვნელობით კი იგი არსად არ დასტურდება. ასეთივე მნიშვნელობაა ფიქსირებული კოტან სიტყვისათვის ყარაიმულ-თურქულ ლექსიკონში: хлев, овчарня, загон для овец⁹. პროფ. Б. ბასაკაოვისა და რ. ნასილოვის ლექსიკონშიც gotan სიტყვას უწე-

². Древнетюркский словарь, Ленинград, 1969, с. 330, 473.

³ იქვე, გვ. 478.

⁴. Б. Б. Радлов, Опыт словаря тюркских наречий, т. II, СПб., 1899, с. 607, 922, 1216.

⁵. M. Räsänen, Versuch eines etimologischen Wörterbuchs der Türksprachen, Helsinki, 1969, s. 284.

⁶ იქვე, გვ. 402.

⁷ A. Caferoglu, Uygur Sözlüğü, İstanbul, 1934, გვ. 142.

⁸ Э. Н. Наджиб. Уйгурско-русский словарь, Москва, 1968, с. 601.

⁹ Қараймско-русско-польский словарь под редакцией Н. А. Баскакова, А. Зайончковского, С. М. Шапшала, Москва, 1974, с. 335.

რია: загон для мелкого скота¹⁰. შუა აზიის თურქული ენებისათვის კუტან სიტყვა დადასტურებულია მნიშვნელობით загон для скота, место для скота¹¹, ასევე „საზაფხულო ფარეხად“ და „ახორად“ არის ახსნილი kotan სიტყვა ე. წ. აღმოსავლურ-თურქულ-უიღურულ. ტარანჩიულ და უზბეკურ ენებში პროფ. ს. ჩა-ლათაის მიერ.¹² ბულგარეთის თურქული მოსახლეობის მეტყველებაში სახვნელი იარაღისთვის დასახვლებულია მხოლოდ saban სიტყვა, თან saban-ის სურათიცაა წარ-მოდგენილი.¹³ ჩრდილოეთ კავკასიის ერთ-ერთ თურქულ ენაში—ყარააჩულ-ბალყა-რულში „пflug-сабан“-ია¹⁴, თურქულ ენებში სახვნელი იარაღის ძირითადი ეროვნული სახელი რომ сабан-ი იყო ეს დასტურდება გამოჩენილი თურქოლოგის აკად. ნ. კ. დმიტრიევის მიერაც: „Сабан встречается в „Codex Cumanicus“ (XIII—XIV სს. ყიფჩაყურ-თურქული ძეგლი. ს. ჯ.) и почти во всех тюркских языках (турецкий, татарский, башкирский, азербайджанский и др.). Связано с интереснейшим вопросом о переходе тюрков от скотоводства к земледелию. Про-никло в областную речь русских крестьян“¹⁵.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ ჩვენი საუკუნის დასაწყისში გამოცემულ შამს-ედ-დინ სამნ-ს ვრცელსა და დიდი ისტორიულ-მეცნიერული ღირებულების მქონე თურქული ენის განმარტებით ლექსიკონში (ეს ლექსიკონი თავისი დიდი მეცნიერული მნიშვნელობის გამო ახლახან ხელმეორედ გამოიცა თურქეთში) საბან სიტყვა განმარტებულია როგორც ძირითადი თურქული სახვნელი იარაღი, მოცემულია მისი შემდგენელი ნაწილების ვრცელი და დეტალური აღწერილობა, მაშინ როდესაც ქოთან სიტყვა, როგორც ალბათ არათურქული და შემდგომში შემოსული, მეტად მოკლედ, სულ ოთხიოდე სიტყვითაა განმარტებული¹⁶.

ასევე მეცნიერული მნიშვნელობის მქონე აჰმედ ვეფიქ ფაშას ლექსიკონში საბან, როგორც თურქული ეროვნული სახვნელი იარაღის აღმნიშვნელი სიტყვა, დაწვრილებით არის ახსნილი თავისი შემადგენელი ნაწილებით, ხოლო kotan ძლიერ მოკლედ [ივარაუდება ევროპული flug] — „ფულ-ლულის დიდი სახეობის — საბან“-ი¹⁷. 1976 წ. ანკარაში გამოცემულ „სახე-ლოსნო ტერმინთა ლექსიკონში ძლიერ ვრცელადაა მოცემული saban სიტყვა, თითოეული მისი ნაწილი ცალ-ცალკეა განმარტებული, kotan/köten სიტყვა კი ძალიან მოკლედ არის წარმოდგენილი — როგორც saban-ის გარკვეული ნაწილი. ამ სიტყვის (kotan) გამოყენების არედ მოხსენებულია ისტორიული ქართული პროვინციები (ისპირი, ფოცხოვი)¹⁸.

¹⁰ Н. А. Баскаков и Ф. М. Насилов, Уйгурско-русский словарь, Москва, 1939, с. 126.

¹¹ Г. Г. Дитрих, Топонимы бассейна р. Арг в фанских горах Таджикистана, сб., „Ономастика Средней Азии“, Москва, 1978, с. 134.

¹² S. Çağatay, Türk Lehçeleri örnekleri-Yasayan ağız ve Lehçeleri, II, Ankara, 1972, с. 68.

¹³ Н. Dalli, Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağizlari üzerine Arastirmalar, Ankara, [1978], с. 169.

¹⁴ Русско-балкарский школьный справочный словарь, Нальчик, 1940, с. 142.

¹⁵ Н. К. Дмитриев, Строй тюркских языков, Москва, 1962, с. 542.

¹⁶ გვ. 793, 1103, 1317, قاموسی ترکی، در سعادت،

¹⁷ სტამბოლი, 1306 (= 1888), გვ. 472 და 656, أحمد و فیک باشا — لہجہ عثمانی،

¹⁸ Zanaat Terimleri sözlüğü, Ankara, 1976, გვ. 123, 125, 160.

ჩვენ თემასთან დაკავშირებით ძლიერ მაჩვენებელია აგრეთვე ის ფაქტი, რომ თურქეთის სამეცნიერო საზოგადოების მიერ 1977 წელს გამოცემულ „თურქულ დასურათებულ ლექსიკონში“ სახენელი იარაღის მნიშვნელობით წარმოდგენილია მხოლოდ *saban* სიტყვა და იქვე მოცემულია *saban* — სახენელის სურათი, ხოლო ოფიციალური საენათმეცნიერო ორგანიზაციის მიერ შედგენილ ამ ლექსიკონში *kotan* სიტყვა სრულებით არ იხსენიება¹⁹.

ამრიგად, უტყუარი წყაროებიდან ამოწერილი ფაქტობრივი მონაცემების შუქზე დამაჯერებელი ხდება, რომ შუა აზიისა და შუააზიური წარმომავლობის, მაგრამ ისტორიულ ვითარებათა შედეგად სხვადასხვა ქვეყანაში დამკვიდრებულ თურქულ ტომთა ენებისათვის თავდაპირველი, ოდინდელი ეროვნული სახელი სახენელი იარაღის ყოფილა „საბანი“ (سابان, *saban*), ამ მოსაზრებას, ვფიქრობ, ჩრდილის ვერ მიაყენებს ის ფაქტი, რომ თითოთოროლა თურქულ ენაში *saban* ბოლო ხანებში განდევნა რუსულმა *пflug, соха* სიტყვებმა, რაც შედეგია ამ თურქული ენების მკიდრო კულტურულ-ეკონომიკური კონტაქტისა რუსულ ენასთან. ასეთია, მაგ., ჩუვაშური²⁰ და იაკუტური თურქული²¹, რაც შეეხება *kotan* სიტყვას, ჩვენ დავინახეთ, რომ არც ძველ თურქულში, არც თანამედროვე თურქულ ენებში *kotan*-ი ან სულ არ იხმარება ანდა არა აქვს სახენელი იარაღის მნიშვნელობა.

მიუღებელია პროფ. ა. ჯაფეროღლუს მტკიცება, რომ *kotan* სიტყვა და ამ სახელით ცნობილი სახენელი იარაღი ყოველ ენობრივ არეალში თითქოს თურქულენოვანი ხალხებიდანაა გავრცელებული.

ა. ჯაფეროღლუს ძალიან ზერელედ მიაჩნია ცნობილი მეცნიერის P. Leser-ის²² ცნობები თურქული სახენელების შესახებ და დიდ საყვედურს გამოთქვამს ამ მეცნიერის მიმართ იმის გამო, რომ მის შრომაში თურქებთან დაკავშირებით სრულებით არ არის ნახსენები ქოთან სიტყვა²³.

ა. ჯაფეროღლუ დაუინებით ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ „აზერბაიჯანულმა და ანატოლიურმა *kotan*-მა [=გუთან-ს] საუკეთესო ფორმით გავრცელება და განვითარების შესაძლებლობა საქართველოში მოიპოვა“²⁴.

რა თქმა უნდა, ავტორს არავინ არ დაეთანხმება იმაში, რომ თურქულმა *kotan*-მა ჰპოვა „საუკეთესო ფორმით გავრცელებისა და განვითარების შესაძლებლობა“ საქართველოში. პირიქით, მოხდა საცესებით ბუნებრივი რამ: უძველესი და მაღალი მიწისმოქმედების კულტურების მქონე საქართველოდან თვით სიტყვაც და სახენელი იარაღიც (გუთანი) გადავიდა იმ თურქული მოდემის ტომებში (აზერბაიჯანელები და ანატოლიელი თურქები), რომლებსაც ისტორიულმა ბედმა არგუნა საქართველოს მომიჯნავე და უშუალო მეზობლები გამხდარიყვნენ.

შემდეგ ა. ჯაფეროღლუ ვითომდა თავის სასარგებლოდ იყენებს აკად. გ. ჩიტაიას აზრს იმის შესახებ, რომ „*kotan*“-ი ჩერ კიდევ X—XII საუკუ-

¹⁹ Resimli Türkçe Sözlük, Ankara, 1977, გვ. 484.

²⁰ Русско-чувашский словарь, под редакцией Н. К. Дмитриева, М., 1959, с. 481.

²¹ Э. К. Пекарский, Краткий русско-якутский словарь. Петроград, 1916, с. 199;

Э. К. Пекарский, Словарь якутского языка, Ленинград, 1927, с. 2375.

²² ა. ჯაფეროღლუ, დასახ. სტატია, გვ. 46.

²³ Paul Leser, „Entstehung und Verbreitung des Pfluges, III. Münster, 1931, გვ. 360—361 (გასახლება ა ჯაფეროღლუს მიხედვით).

²⁴ ა. ჯაფეროღლუ, დასახ. შრომა, გვ. 46.

ნებში²⁵ დაინერგა ქართულ ენაში „გუთანი“-ს წარმოთქმით. ამის დასამტკიცებლად ა. ჯაფეროლლუ გ. ჩიტაიას შრომიდან იმოწმებს ისტორიკოსების მიერ შესწავლილ იმ ფაქტს, რომ თამარ მეფის დროინდელ (XII—XIII სს.) საქართველოში საფლავის ქვებზე გამოხატული იყო გუთანი-ო და გუთან სიტყვის თურქულობის შესახებ თავის აზრის ვითომ უფრო განსამტკიცებლად დასძენს, რომ „თურქეთშიც, იშვიათად, მაგრამ მაინც ეხვდებით საფლავის ქვებზე ცულის, სახვნელი იარაღის (აქ თვითონ ჩვენი ავტორი saban სიტყვას ხმარობს. ს. ჯ.), ღოქის; ხანჭლის, ყავის ფინჯნის და მსგავსთა გამო-სახულებას“.

შემდეგ ჩვენი ავტორი უკმაყოფილოა იმის გამო, რომ ზემომოტანილი მასალების საფუძველზე გ. ჩიტაია kotan-ის სამშობლოდ კავკასიას თვლის. არ მოსწონს ისიც, რომ ა. დიტმერი²⁶ აგრეთვე kotan-ის ტიპის დიდი სახვნელების სამშობლოდ მიიჩნევს არა შუა აზიას, არამედ უშუალოდ კავკასიას.

შემდეგ ა. ჯაფეროლლუ უბრუნდება კვლავ გ. ჩიტაიას, როგორც საქართველოს მემინდვრეობის კულტურისა და ეთნოგრაფიის სპეციალისტის, მიერ შესწავლილი გუთნის (ავტორი აქაც საბან სიტყვას ხმარობს) ტიპებს, როგორცაა აჩაჩა გუთანი, საანეულო გუთანი და ანეულის გუთანი და ასევე, რომ ეს კლასიფიკაცია სრულ ტექნიკურ ცოდნაზეა დამყარებული, ეს ჩემი თემის დედაარსის გარშემო და ამის შესახებ ჩემი აზრის გამოთქმისაგან თავს ვიკავებო (ასეა!)²⁷ და ა. ჯაფეროლლუ კვლავ უბრუნდება იმ საკითხს, რომ სახვნელი იარაღის -- kotan-ის თურქულიდან დამკვიდრების საუკეთესო ნიმუშებს საქართველოში დარჩენილ გუთნის ტიპებში ეხვდებითო. კავკასიასა და მეზობელ მხარეებში ამ ძველი კლასიკური სახვნელი იარაღის გაგება დაცულია ისე, როგორც მას თურქულ ენებში ჰქონდა²⁸. შემდეგ უცნაურია, რომ ავტორს მოაქვს მის მიერვე წამოყენებული აზრის საწინააღმდეგო ფაქტები: „მიუხედავად იმისა, რომ კავკასიასა და მეზობელ მხარეებში ძველმა კლასიკურმა სახვნელმა იარაღმა (ქოთან-მა) შეინარჩუნა თავისი ნამდვილი გაგება, ამის საპირისპიროდ ჩრდილოეთის თურქი ხალხები და ალთაის მხარეების თურქი ტომები დაჟინებით [kotan-ს] აგჷლ-ის (ე. ი. ფარეხის—ს. ჯ.) მნიშვნელობით ხმარობენ, ისევე როგორც ახალ უიღურულში, აღმოსავლეთ თურქესტანის თურქებში qutan, qutun-ის ფორმით, ძველ უიღურულში, ყირგიზულში, განსაკუთრებით ჩალათურში და სხვადასხვა მონღოლურ დიალექტებში ყველგან „შემოღებული ცხვრის ფარეხის“ მნიშვნელობით იხმარებოდა. ეს სიტყვა მონღოლურში ჰოთო, ოთონ-ად, ჩრდილოეთ ალთაის მხარეში კი kutan და kotan-ად წარმოითქმოდა და იმავე ფარეხის მნიშვნელობა ჰქონდა. ზოგ თურქულ მხარესა და რეგიონში kotan სიტყვა მთლიანად ამოღებულ იქნა ხმარებიდან და მისი ადგილი saban-მა დაიკავა“²⁹.

თვით ა. ჯაფეროლლუს მიერ მოტანილ ამ მასალებს თუ ჩაუკვირდებით, ცხადი ხდება, რომ kotan სიტყვა, როგორც ჩვენ ამას ზევითაც აღვნიშნავდით, ან სულ არ იხმარებოდა თურქულ ენებში, ან მას სრულებით არ ჰქონდა ის

²⁵ იქვე, გვ. 47; იმოწმებს: Г. С. Ч и т а я, Пахотные орудия и системы земледелия в Грузии. Труды двадцать пятого международного конгресса востоковедов, т. III, М., 1963, с. 650—656.

²⁶ A. Dittmer, Allgemeine völkerkunde, 1950 (ა. ჯაფეროლლუს მიხედვით ვასახლებ).

²⁷ ა. ჯ ა ფ ე რ ო ლ ლ უ, დასახ. ნაშრ., გვ. 48.

²⁸ ა. ჯ ა ფ ე რ ო ლ ლ უ, დასახ. ნაშრ., გვ. 48.

²⁹ იქვე.

მნიშვნელობა, რომლითაც მას ექნებოდა შესაძლებლობა გავრცელებულიყო და საფუძვლად დაედებოდა საქართველოსა და მის მეზობელ მხარეებში სახენელი იარაღის — გუთნის გაჩენას.

შემდეგ ავტორი გვთავაზობს თავის შეხედულებას საქართველოში ხმარებულ სახენელის „ჩილა-გოგორას“ შესახებ, რომელიც გ. ჩიტაიას გარკვეულად არ განუსაზღვრავსო. ჩილა, რომელიც დღევანდელი ანატოლიის, განსაკუთრებით, მის აღმოსავლეთ რაიონებში — ჩილდირში, არტაანსა და მის მიდამოებში „პატარა გუთნის“ მნიშვნელობით იხმარება, ზონ-გულდაქის ერეილიში, არტანუჯში, არტაანსა და შავშეთში იგი მარტივად „საბან“-ის (ე. ი. გუთნის) გაგებითაა. როგორც ამ საზღვრებიდანაც ჩანს, განაგრძობს ავტორი, ზუსტად kotan-ივით, ჩილდას ტიპის სახენელიც აღმოსავლეთ თურქეთისა და საქართველოს საზიარო სახენელი იარაღია. გოგორაკი ქართული სიტყვაა და ბორბალს ნიშნავსო. ვერც ამაში დავეთანხმებით ავტორს. რამდენადაც ჩილილა-გოგორა, როგორც ამას თვით ა. ჭაფეროლლუც აღნიშნავს, გავრცელებულია მხოლოდ არტაანს, არტანუჯს, ჩილდირსა და შავშეთში, რომლებიც ცნობილია რომ წარმოადგენენ ისტორიულ ქართულ რეგიონს, ამდენად იარაღიცა და მისი სახელწოდებაც მთლიანად ქართულს უნდა წარმოადგენდეს. ზემოთაც ჰქონდა ჩვენს ავტორს ლაპარაკი kotan-ზე, რომ ის ძალიან ფეხმოკიდებულად არის აღმოსავლეთ ანატოლიასა და აზერბაიჯანშიო და ამტკიცებდა, რომ აქედან დაფუძნდა იგი საქართველოში, მაგრამ ჩვენ უკვე დავინახეთ, რომ სინამდვილეში როგორც ეს kotan-ი ისე ჩილა-გოგორა ძველი ქართული სამიწათმოქმედო მაღალი კულტურის ნიშანია და ქართული სამყაროდან არის გადასული სხვა ხალხების ენაში.

ავტორის საბოლოო დასკვნა, რომლის გაზიარება შეუძლებელია, შემდეგია: „როგორც ამ (ზემოთ მოტანილი) ახსნა-განმარტებებიდანაც ვასაგებია, ანატოლიის საზოგადოებრივ სამიწათმოქმედო ცხოვრებაში არსებული „ქოთან“-ი ზუსტად შუა აზიიდანაა ანატოლიაში გადმოტანილი...“ და შედეგია გარკვეული ენისა და კულტურის განფენილობისა. თუ მისი საფუძველი ხოტონ სიტყვაა (ხოტონ მონღოლურია და მეჯოგეობაში ფარებს ნიშნავს). მან სხვა თურქულ რეგიონებში ხიდები გაიკეთა და ანატოლიის მხოლოდ აღმოსავლეთ ნაწილში დაფუძნდა სუბსტრატის მდგომარეობაში³⁰.

ავტორის ამ დასკვნას დართული აქვს წინადადება, რომელიც, ჩვენი აზრით, შეიცავს მისი დებულებების საწინააღმდეგო მასალას. ავტორი ჩივის და უკმაყოფილოა მით, რომ kotan სიტყვას თურქეთში გამოსულ ლექსიკონებში ნაძალადევად აქვს ადგილი მიჩნეული მაშინ, როდესაც დ. ა. მაგაზანიკის რუსულ-თურქულ ლექსიკონში საჭიროდაა მიჩნეული მისი დიდი სახენელის (ავტორი აქაც sabun სიტყვას ხმარობს) მნიშვნელობით და kutan-ის ფორმით მოთავსება³¹. აქედანაც ცხადად ჩანს, რომ როგორც ჩვენ ზემოთ დავინახეთ, kotan სიტყვა თურქულში ნასესხებია, თურქული ენის სინამდვილეში არ არის ის ფეხმოკიდებული, რაც იქიდანაც ცხადია, რომ სხვაც რომ არაფერი იყოს, თვითონ ა. ჭაფეროლლუს ამ სტატიაში სახენელი იარაღის აღსანიშნავად თურქულ ეროვნულ saban-საბან სიტყვის ხმარება უფრო ეხერხება.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ საჭირო იყო გამოვხმაურებოდით ამ სტატიას, გვეჩვენებინა მკითხველისათვის ავტორის უმართებულო მოსაზრებები სა-

³⁰ ა. ჭაფეროლლუ, დასახ. ნაშრ., გვ. 50.

³¹ იქვე.

კითხის შესახებ და ის წინააღმდეგობები, რომელიც ამ სტატიაში საკმაოდ ბევრია. ჩვენ გვინდოდა მკითხველისათვის გვეჩვენებინა სათანადო წყაროებიდან ამოწერილი ცოცხალი მასალები, რომელთა საფუძველზე ავტორის მოსაზრებების მიღება შეუძლებელი იყო. ამიტომ ჩვენ არ შევხებივართ იმ შესანიშნავ ნაშრომებს, რომლებიც საქართველოში გამოიცა და რომლებიც არავითარ ექვს არ სტოვებენ იმაში, რომ გუთანი სიტყვა ქართულია და თვით გუთანი, როგორც სახენელი იარაღი, ქართული სამიწათმოქმედო მალალი კულტურის მაჩვენებელია. პროფ. ა. ჯაფეროლლუს მოსაზრებათა უყუსაგდებად საკმარისია დავასახელოთ ჩვენი დიდი მეცნიერის აკად. ივ. ჯავახიშვილის ჰემპარიტად ფუძემდებელი ნაშრომი „საქართველოს ეკონომიური ისტორიის“ I წიგნი (თბილისი, 1930). ა. ჯაფეროლლუ აკად. ივ. ჯავახიშვილის ამ ნაშრომს არ იცნობდა, მაგრამ ვინც „საქ. ეკონომიური ისტორიის“ იმ ადგილებს გაეცნობა, რომელიც გუთანს ეხება, უსათუოდ დაინახავს, რომ ამ ნახევარი საუკუნის წინათ გამოსულ ამ ფუნდამენტურ ნაშრომში უკვე გაცემულია კონკრეტული პასუხებიც კი პროფ. ა. ჯაფეროლლუს უმართებულო და, შეიძლება ითქვას, ნამდვილ უგზო-უკვლო დებულებებზე. აკად. ივ. ჯავახიშვილის აქ დასახელებულ წიგნში ამომწურავად არის შესწავლილი ქართული გუთნის წარმოშობა, მისი შემადგენელი ნაწილები, გუთნის სხვადასხვა სახეობა. ბ-მა ივანემ შესანიშნავად იცის, რომ „გუთანი ამიერკავკასიის თურქთა და ნაწილობრივ ოსმალეთის აღმოსავლეთის თემების თურქთა გარდა, სხვა თურქ ტომთა შორის სრულებით უცნობი ტერმინია. (და ეს გარემოება) ცხად-ჰყოფს, რომ „გუთანი“ სახენელის თურქ ტომთა სახელი არ უნდა იყოს... სახენელის ნამდვილი თურქული ტერმინი საბან ან საფან-ი უნდა იყოს³². აქვე ჩამოთვლილია თურქ ტომებში გავრცელებული ქართული გუთნის სხვადასხვა სახეობა და გუთანი სიტყვის თურქული ფონეტიკური ვარიანტები. აქვე მოვიტანთ გუთნის შესახებ ბატონი ივანეს დასკვნითი ხასიათის მოსაზრებებს.

„ოსმალეთში“ „ქოთენ“ მარტო აღმოსავლეთის მოსაზღვრე და კავკასიის მეზობლად მდებარე ნაწილშია, სხვაგან „საბან“-ი იხმარება, რომელიც სახენელის ნამდვილ თურქულ ტერმინად უნდა იქმნეს მიჩნეული, რადგან ეს ტერმინი მიღებულია ერთმანეთისაგან ისეთ დაშორებულ ერთა შორის, როგორც ყაზანელი „თათრები“, ნოღაელნი და ოსმალონი არიან. აღმოსავლეთითა და სამხრეთ-აღმოსავლეთით მხოლოდ აზერბაიჯანელ თურქ-თათრებს შორის გვხვდება. მაშასადამე, ტერმინი „გუთანი“ და ყველა მისი ფონეტიკური სახენაცვალი საქართველოს ირგვლივ ტრიალებს და მისი გავრცელების რადიუსები შორს არ მიდის. თუ ამასთანავე გავიხსენებთ, რომ ზემოხსენებულ ერთაგან არც ერთს ამ ტერმინის არსებობის ესოდენ ძველი საბუთების წარმოდგენა არ შეუძლიან, როგორც ქართულს, მაშინ თავისთავად. წარმოიშვება აზრი, რომ „გუთანი“ პირველად საქართველოში, სახელდობრ ლიხთ-იმერეთში, უნდა იყოს გაჩენილი და აქითგან გავრცელებულია მეზობელ ერთა შორისაც. ამ საკითხის საბოლოოდ გადაჭრას მხოლოდ ის გარემოება აბრკოლებს, რომ გუთნის ეტიმოლოგია გამოურკვეველია³³.

³² ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, წ. I, ტფილისი, 1930, გვ. 247, 248.

³³ იქვე, გვ. 260.

მრავალი ნაშრომი აქვს მიძღვნილი სახვნელი იარაღებისა საერთოდ და კერძოდ ქართული გუთნის შესწავლისადმი აკად. გ. ჩიტაიას, მისი აზრით, „სახვენელ იარაღთა სიმდიდრითა და მრავალფეროვნებით საქართველო ითვლება მათ ცოცხალ მუზეუმად“³⁴. ამ თვალსაზრისით აკად. გ. ჩიტაიას დიდი დასაბუთება მრავალჯერ არის აღნიშნული აკად. ივ. ჯავახიშვილის აქ მოხსენებულ წიგნში.

აქ განხილულ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა ითქვას, რომ ახლახან თურქეთში გამოცემულ 7 ტომიან თურქულ განმარტებით ლექსიკონში kotan სიტყვაზე ნათქვამია, რომ ის ქართულია. უნდა შეინიშნოს, რომ ეს სიტყვა ორი მნიშვნელობითაა განმარტებული. 1. დიდი სახვნელი (იარაღი), ინგლ. large plough, 2. თევზის მჭამელი გრძელფრთიანი დიდი ფრინველი. რა თქმა უნდა, პირველი მნიშვნელობის მიხედვით, ეს განმარტება სწორია, ხოლო მეორე მნიშვნელობა kotan-ს შერჩენია ძველი თურქულიდან³⁵.

პროფ. ვასილ აბაევი kutan//გუთანს მიიჩნევს საერთო კავკასიურ სიტყვად, რომელსაც ეტიმოლოგიური ძირები არა აქვს. ვ. აბაევი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ თუ გუთან სიტყვაში -ან დაბოლოებას ფორმანტად მივიღებთ, მაშინ kut შეიძლება დაუკავშირდეს ტომობრივ სახელს, საიდანაც წარმოიშვა იარაღის ეს სახეობა. შეიძლება kut მოდიოდეს skut-скиф-იდან, ამ შემთხვევაში გვექნებოდა *skutan, *kutan 'სკვითური (სახვნელი)' და ეს შეიძლება დაუკავშირდეს ცნობილ ლეგენდას, რომ სკვითებმა გუთანი ციდან მიიღეს³⁶.

ძლიერ საინტერესოა პროფ. თინა გონიაშვილის მოსაზრება გუთანის ეტიმოლოგიის შესახებ. „გუთნის ეტიმოლოგიური ამოხსნა ამჟამად ერთი ენის მიხედვით არ ხერხდება, თუმცა ქართული გუთანი იმ ან სუფიქსითაა ნაწარმოები, რომელიც აწარმოებს აგრეთვე უძველეს სასოფლო-სამეურნეო იარაღს ერქვან-ს და შინა ყოფაში ფართოდ გავრცელებულ ტერმინს ქოთან-ს. წინასწარი ვარაუდის სახით, ვფიქრობთ, გუთანი კავკასიურ და, კერძოდ, ქართველურ ენათა ორგანული ენობრივი შენაძენი უნდა იყოს³⁷. ამ მოსაზრებას შეიძლება დაემატოს ისიც, რომ მართალია ამჟამად გუთნის მნიშვნელობა უცნობია, მაგრამ ჩვენ შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ისტორიულად ძველ ქართველურ ენაში ან აფიქსი აწარმოებდა სიტყვას საგნის დანიშნულების შინაარსით. ამის მაგალითები ბევრია შემორჩენილი ქართველურ ენებში; შგუთან — ერქვან-ის — ქოთან-ის გარდა: აქვან-ი, საქვან-ი, საბან-ი, საგან-ი, მეგრ. ლაგვანი და სხვ.

³⁴ Г. С. Читая, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 650.

³⁵ Pars Tuğlacı, *Okuyanus Ansiklopedik Sözlük*, ტ. IV, სტამბოლი, გვ. 1729.

³⁶ В. И. Абаев, *Историко-этимологический словарь осетинского языка*. Москва—Ленинград, 1958, с. 527.

³⁷ თ. გონიაშვილი, ლექსიკური შეხვედრები ჩაჩნურისა ქართველურ ენებთან, აკად. ნ. შარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, V—VI, თბილისი, 1940, გვ. 580—581.